

From the Mishnah to Maggid

Part 2: How Many Questions are in Ma Nishtana? Are They Even Questions?

1) Devarim 6:20-21

כִּי־שְׁאַלְךָ בְנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מַה הַעֲדָת וְהַחֲקִים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֲתָכֶם: וְאָמַרְתָּ לְבְנֶךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לַפְרֹעִה בְּמִצְרָיִם וַיּוֹצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרָיִם בְּיַד חֲזָקָה:

When, in time to come, your children ask you, “What mean the decrees, laws, and rules that the LORD our God has enjoined upon you?” you shall say to your children, “We were slaves to Pharaoh in Egypt and the LORD freed us from Egypt with a mighty hand.

2) Pesach Haggadah – Ma Nishtana

מה נשפנה הלילה הזה מכל הלילות (?) ששכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה, הלילה הזה – כלו מצה. (?) ששכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות – הלילה הזה (כלו) מרור. ששכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת – הלילה הזה שתי פעמים. ששכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין מסבין – הלילה הזה כלנו מסבין (?)

עֲבָדִים הָיִינוּ לַפְרֹעִה בְּמִצְרָיִם, וַיּוֹצִיאֵנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה

I. Four Questions or One Question?

3) Shiblei ha-Leket (13th century)

ועליה משיבין תחלה שאומרים עבדים היינו לפרעה במצרים כו' היא תשובת ההסיבה לבד שיצאנו מעברות לחירות וההסיבה היא סימן לבני דורין ולפי שהיא זקוקה לכל השאלות משיבין עליה תחלת ותשובת השאלות האחרות בסוף הגדה רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח ניצה ומרורים, ומפרש והולך פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים על שום מה

And on it [the fourth question] we respond first, as we say: “We were slaves to Pharaoh in Egypt” etc., which is an answer only to the leaning, as we went from slavery to freedom, and leaning is a sign of a free person. And because it is tied to all the questions, we answer it first. And the answer to the other questions are at the end of the Haggadah: “R. Gamliel used to say, anyone who doesn't say three things on Pesach doesn't fulfill his obligation: Pesach, Matzah, and Maror.” And it explains as it goes...

4) Tanya Rabati (13th century)

עבדים היינו לפרעה במצרים . היא תשובת מה
נשתנה. הבן שואל מה נשתנה . ואביו
משיבו עבדים היינו , ולפיכך נשתנה הלילה הוה
באכילת מצה וטרור והסיבה מכל שאר הלילות .

We were slaves to Pharaoh in Egypt. This is the answer to “Ma Nishtana.” The child asks: why the differences? And his father answers him: we were slaves [and then freed], and therefore this night is different in the eating of Matza, Maror, and leaning from all other nights.

5) Pnei Ephraim (19th century)

זבח פסח הוא וכו' אשר פסח וכו'. וכ"ז הוא
נמי טעמו כאן שמתחלה משיב עבדים היינו,
והיינו מפני ששאלת הבן אינו הוא לומר לו
טעם המצות טעם הפסח וטעם מצה וטעם מרור
דאיכ היה לו לשאול פסח שאנו אוכלין ע"ש
מה כמו שאמר ר"ג, אלא הוא שואל כתינוק
על השתנות הזמן מפני מה זמן זה משונה
מן כל הזמנים והכל הוא אינו רק שאלה אחת,
אלא שחושב לאביו כל השינויים שיש בזמן
הזה וחושב נמי שינויים שתיקנו רבנן כי אין
לו נ"מ בזה רק במה שזמן זה הוא משונה
משאר זמנים, וע"ז באה לו התשובה עבדים
היינו לפרעה במצרים ויציאנו ד' משם בלילה
הזה, ע"כ ציטנו לעשות בלילה הוה כל החוקים
האלה כי ע"מ כן העלה אותנו ממצרים, ובוה
מחשב קושית המפרשים האיך יתורץ מעבדים
היינו כל שאלות הבן, ולפ"מ נחא דשאלת
הבן לא בא על הפרטים רק על הזמן וחושב
השינויים שיש בו וע"ז שפיר בא התשובה
כנ"ל וע"ז בא ר"ג ואמר דעדיין לא יצא י"ח

The child's question isn't about the reason for matzah and pesach and maror. ... Rather, he is asking like a child about the changes at this time – why is this time different from all other times? And it's all only one question. ... And on this comes the answer that we were slaves to Pharaoh in Egypt and Hashem took us out on this night, therefore we were commanded to do all these laws ... The child's question isn't about the specifics, only on the time.

II. Questions or Statements (or Answers)?

6) Venice Haggadah (1609) with Judeo-Spanish translation

How this night has been changed more than all other nights! That on all other nights we eat leavened bread and unleavened bread, and this night, all unleavened...

7) Pesachim 116a (Mishnah Pesachim 10:4)

לכם תבלין למצוה: **מתני'** המזוג לו כוס שני וכאן הבן שואל אביו ואם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה מרור שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי שבכל הלילות (אין) אנו (חייבים למבול אפילו) פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים ולפי דעתו של בן אביו מלמדו מתחיל בנגות ומסיים בשבח ודורש מארמי אוכד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה: **גמ'** ת"ר 'חכם בנו שואלו ואם אינו חכם אשתו שואלתו ואם לאו הוא שואל לעצמו ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים: מתקף לה רבא אטו כל יומא לא סגיא דלא מטבילא

They mixed him a second cup, and here the son questions his father. If the son lacks the intelligence to ask, his father instructs him: How different this night is from all other nights! [**Alternatively:** his father instructs him to ask: Why is this night different from all other nights?] On all other nights we eat hametz and matzah, tonight only matzah. ...

Gemara: The Sages taught: If his son is wise, his son asks him. And if he is not wise, his wife asks him. And if not, he asks himself. And even if two Torah scholars who know the halakhot of Passover are sitting together [and there is no one else present to pose the questions], they ask each other. Why is this night different from all other nights? As on all other nights we dip once; however, on this night we dip twice. Rava asks: Is that to say that on every other day there is no alternative but to dip once?

8) Rabbenu Chananel Pesachim 116a

בַּתְּנִי מִזְנוּ לֹו כּוֹס שְׁנִי
 וְכַאֵן הֵבֵן שׁוֹאֵל וְכֹר. תִּיר
 אִם הִיָּה הֵבֵן חֲכָם הֵבֵן
 שׁוֹאֵל אֶת אֲבִיו וְאִם לֹאוּ
 אֲשֶׁתּוֹ שׁוֹאֵלְתּוֹ. וְאִמְרֵי שְׁנֵי
 תַלְמוּדֵי חֲכָמִים הִבְקִיָּאִין
 בְּהַלְכוֹת הַפֶּסַח שׁוֹאֵלִין
 זֶה אֶת זֶה מַה נִּשְׁתַּנָּה
 הַלֵּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת.
 וְאִסְיָקְנָא אִמְרֵי רַבָּא שְׁבַכְל

...And even two scholars who know the laws of Passover ask each other Ma Nishtana...

9) Otzar ha-Geonim, R. Natronai Gaon (9th century)

שֵׁשׁ עָלְיוֹ לַחֲמַא עֲנִיא וּמֵן יֶרֶק דַּמְתַּקְרֵי וּמְכִיָּאִין [קַעְרָה] שֵׁשׁ בַּה
 [כִּינֵי כִישׁ] וְלִכְבֵּד שְׁלֵא יִהְיֶה זֶה [כֶּשֶׁר צְלִין] וּמִנְשָׂה הִי אֶת הַשְּׁלַחַן וְאוֹסֵר לֹו
 מִי שֶׁהוּא מְקַדֵּשׁ קִידוּשׁ [הַיּוֹם] יֵי אֶת הַשְּׁלַחַן אֶתְמוּל הֵינּוּ עֲבָדִים וְהַיּוֹם בְּנֵי
 חוֹרִין דּוֹנֵי (?) וְאוֹסֵר אַחֲרָיו מֵאֵי זֶה לַחֲמַא עֲנִיא דִּיאַכְלוּ הִי אֲבַהֲתַנָּא
 [הָא שְׁתָּא הַכָּא] לִישָׁנָא [בְּ] בְּאַרְעָא יֵי וּמִנִּיחוּ לַשְּׁלַחַן לְפָנֵי... יֵיא) וְאוֹסֵי אוֹתוֹ
 שֶׁמְקַדֵּשׁ מֵה [נִשְׁתַּנָּה הַלֵּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת שְׁבַכְל] הַלֵּילוֹת אֵינן אֲנִי מְטַבְּלִין יֵי)
 אִפִּילוּ פַעַם אַחַת הַלֵּילָה הַזֶּה כִּי פַעַמִּים שְׁבַכְל הַלֵּילוֹת אֲנִי אוֹכְלִין חֲמִין וּמִצָּה
 הַלֵּילָה הַזֶּה כּוֹלוּ מִצָּה.
 עֲבָדִים יֵי) הֵינּוּ לְפַרְעָה בְּמִצְרַיִם וְיֵיצֵי מִמִּצְרַיִם בִּיד חֻזְקָה וְכוֹרוּעַ נְטוּיָה

And the one who said kiddush recites Ma Nishtana...

10) Siddur R. Saadya Gaon (10th century)

וְתוֹצֵעַ אֵיצָא. וְיִמְלֵא כַּאֲסָא תְּאֵנִיא סַאן כַּאן וְשׁוֹב מְנִיחִים אוֹתוֹ. וּמִמְלָאִים כּוֹס שְׁנֵי וְאִם
 א. ב. בְּאַלְחֲצֵרָה / צִבִּי עֲאֻקֵּל יְקוּם קְאִימָא וְיִסֵּל מֵא יֵשׁ שֶׁם יֵלֵד בְּרִידְעַת יַעֲמוּד עַל רַגְלָיו וְיִשְׁאַל
 כְּבֹרָה הַזֶּה אֲלֵלִיָּה עֲלֵי מֵא סַאשְׁרֻחַ וְיִגִּיבָה אֲעֵלֵם מֵה דְבַר הַלֵּילָה הַזֶּה כְּפִי שְׁאַבְאָר. וְהַחֲכָם
 מֵן פִּי אֲלִגְמָאעָה בְּאַלְגּוֹאֵב אֲלֵי אֲתַבְתָּה סַאן שְׁבַחְבוּרָה מְשִׁיב לֹו תְּשׁוּבָה שְׁאַרְשׁוּם אֲתַה.
 5 לֵם יֵךְ בְּאַלְחֲצֵרָה צִבִּי עֲאֻקֵּל פִּיכּוֹן זֶלְךָ אֲלֵאֲעֵלֵם וְאִם אֵינן שֶׁם יֵלֵד בְּרִידְעַת הִרֵי חֲכָם הַזֶּה הוּא
 הוּ אֲלִסְאִיל וְהוּ אֲלִמְגִיב. וְהָא אֲלִסְאֵל הַשׁוֹאֵל וְהוּא הַמְשִׁיב. וְזֹאת הַשְּׁאֵלָה

מֵה נִשְׁתַּנָּה הַלֵּילָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת שְׁבַכְל הַלֵּילוֹת אֵינן אֲנִי מְטַבְּלִין
 וְהַלֵּילָה הַזֶּה מְטַבְּלִין שְׁבַכְל הַלֵּילוֹת אֲנִי אוֹכְלִין חֲמִין וּמִצָּה וְהַלֵּילָה הַזֶּה כּוֹלוּ
 מִצָּה שְׁבַכְל הַלֵּילוֹת אֲנִי אוֹכְלִין שְׁאֵר יֶרֶקוֹת וְהַלֵּילָה הַזֶּה מְרוֹרִים שְׁבַכְל הַלֵּילוֹת
 אֲנִי אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵין וּבֵין מְטוּבִין וְהַלֵּילָה הַזֶּה מְטוּבִין.
 10

וְזֹאת הַתְּשׁוּבָה

וְהָא אֲלִגּוֹאֵב

עֲבָדִים הֵינּוּ לְפַרְעָה בְּמִצְרַיִם וְיֵיצֵאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִשֶּׁם בִּיד חֻזְקָה וּבְכוֹרוּעַ
 נְטוּיָה וְאֵלּוּ לֹא גֵאל הַמְקַבֵּה אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם כְּבָר אֲנִי בְּנִינוּ וּבְנֵי בְּנֵינוּ

And this is the question: Ma Nishtana ... And this is the answer: Avadim Hayinu...

11) Rambam (12th century), Mishneh Torah, Hilchos Chametz u-Matzah 8:2

מתחיל ומברך בורא פרי האדמה ולוקח ירק ומטבל אותו בתרסת ואוכל כזית הוא וכל המסבין עמו כל אחד ואחד אין אוכל פחות מקזית. ואחר כך עוקרין השלחן מלפני קורא ההגדה לבדו. ומזגין הפוס השני נכאן הבן שואל. ואומר הקורא מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפלו פעם אחת והלילה הזה שתי פעמים. שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה והלילה הזה כלו מצה. שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבשל והלילה הזה כלו צלי. שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות והלילה הזה מרורים. שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין בין מסבין והלילה הזה כלנו מסבין

And they pour him [the leader of the Seder] a second cup and here the son asks. And the reader says Ma Nishtana...

12) Hilchos Chametz u-Matzah 7:3

וצריך לעשות שנוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות עד שישׁיב להם ויאמר להם כך וכך ארע וכך וכך היה. וכיצד משנה. מחלק להם קליות ואגוזים ועוקרים השלחן מלפניהם קדם שיאכלו וחוטפין מצה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו. אין לו בן אשתו שואלתו. אין לו אשה שואלתו זה את זה מה נשתנה הלילה הזה. ואפלו היו כלן חכמים. היה לבדו שואל לעצמו מה נשתנה הלילה הזה

And one needs to make a change on this night so that the children will see and ask and say: “why is this night different from all other nights?” Until he replies to them: “This and this occurred; this and this took place.” ... If he does not have a wife, [he and a colleague] should ask each other: “Why is this night different?” This applies even if they are all wise. A person who is alone should ask himself: “Why is this night different?”

13) Chatan Sofer (19th century)

**וראיתי לסונא מסמנשים סדנכו דנן נסיסקא זו
סעיקר סשאלס סוא מס נסחנא סלילס סזס מכל
סלילוס ומס סשער סחכ סנכל סלילוס סז ססונא
סשאלס וסירסוסו על אריכט סנלות סלסחונ וכאן סנן**

And I saw in many commentators that their approach to this passage is that that the main question is: “Why is this night different from all other nights?” And what it says after that: “For on all other nights...” is the answer to the question.

III. Or Maybe Three Questions?

14) Mishnah Pesachim 10:4 (Parma Manuscript)

משנה, פסחים פ"י מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות:	m. Pesachim 10 Why ^[2] is this night different from all other nights of the year:
שבכל הלילות אנו מטבילים פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים.	On all other nights we dip once, on this night [we dip] twice.
שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה.	On all other nights we eat leavened bread and unleavened bread, on this night [we eat] only unleavened bread.
שבכל הלילות אנו אוכלים בשר צלי שלוק ומבושל, הלילה הזה כולו צלי.	On all other nights we eat meat roasted, broiled and cooked, on this night [we eat] only roast.

15) Mishnah Pesachim 2:6

ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, בחזרת ובעלשין ובתמקא ובחרתבינה ובמרור

And these are the vegetables with which a person can fulfill his obligation to eat bitter herbs on Passover: One can fulfill his obligation with *hazeret*, with chervil [*tamkha*], and with field eryngo [*harhavina*], and with endives [*olashin*], and with *maror*.

16) Mishnah Pesachim 10:3

הביאו לפניו, מטביל בחזרת, עד שמגיע לפרפרת הפת. הביאו לפניו מצה וחזרת וחרסת ושני תבשילין

The attendants **brought** vegetables **before** the leader of the seder prior to the meal, if there were no other vegetables on the table. **He dips the *hazeret*** into water or vinegar, to taste some food **before he reaches the dessert of the bread. They brought before him *matza* and *hazeret* and *haroset*, and at least two cooked dishes** in honor of the Festival.